

Maday Pál

**ÁRENDÁS JOBBÁGYOK SZERZŐDÉS FORMULÁI
A MINDSZENT-ÁNYÁSI URADALOMBAN**

1000

Az örgróf Pallavicini család uradalma Szegedtől északra, a Tisza mindkét partján, Csongrád és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyékben feküdt, melyet Pallavicini Edvárd örgróf »a magyar udvari kancelláriánál 1835-ben letett, Csongrád vármegyében 1839-ben kihirdetett és 1842. évben legfelsőbb megerősítést nyert végrendelete értelmében *elsőszülöttségi hitbizományként*« alapított.¹ A hitbizomány 66.032 kh kitevő mindszent-algyői uradalmához tartozott a budapesti Andrassy úti palota és a Morvaországban fekvő jamnizi uradalom is.

A mindszenti (mindszent—algyői) birtok részei voltak: 1. a *péteri* birtok (Pest m.) 6949 kh-ja, melyet az 1850-es évek körül szereztek és csatoltak a hitbizományhoz, 2. a *mindszenti* gazdaság 2629 kh-ja, 3. a *Tömörkény* puszta 1251 kh-ja és 4. a *sövényházi* gazdaság 55.173 kh-ja. Ez utóbbihoz tartozott — a baksi, dóczy, hantházi, homoki, farki, levelényi, pusztaszeri (»zeri pusztai«), és percsorai gazdaságok mellett — az *ányási* puszta is mintegy 6154 kh-at kitevő gazdasága.²

Az uradalom birtokállománya az 1870-es évek végén már kb. 68.000 kh-at tett ki. 1879-ben, amikor Sándorfalvát alapították és a péteri birtokrészt eladták, a hitbizomány földterülete 61.607 kh-ra csökkent.³

Ányás vagy Ányásszeg, Algyő (korábban Gew, Győ, Felgyő, Gyóalja), Dócz, Fark, Körtvélyes, Kovárd, Mindszent, Serkéd, Sövényháza, Tömörkény és Péteri a középkorban mind nagyobb települések voltak. E régi falvak közül azonban csak néhány (Mindszent, Algyő) élte túl a török pusztítás viharait.

III. Károly idejében ezeket a birtokokat a *neoaquistica commissio* a kincstár kezére juttatta, mert egyik igénylő sem tudta hiteltérdemlően igazolni régi birtokjogát. Ekkor előbb a szegedi kamarai felügyelőségre, majd gróf Cornsburg aradi főispánra, végül pedig a megyei kincstári javak igazgatójára bízta.

Ányás pusztát 1720 körül a király *Tömösváry* János József szegedi főjegyzőnek, majd főbírónak adományozta. Tömösváry 1722-ben történt elhalálása után ismét a kincstár kezére került. Ezután *Andrassy* Zsigmond kapta meg, aki »1719—23-ban gr. Károlyi Sándor szatmármegyei s később csongrád-megyei birtokainak főfelügyelője s 1727-ben Csongrád megye alispánja, majd követe is volt.«⁴. Úgy látszik, hogy Andrassy Zsigmond utód nélkül halá-

¹ Reizner J. A mindszent-algyői uradalom történetéből. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. Bp. 1895. 321. (következőkben Reizner).

² Uo. és vö. *Palugyay I.* Békés-Csanád, Csongrád és Hont vármegyék leírása. Pest. 1855. 464, 467, 468.

³ Reizner 321.

⁴Uo. 326; Athenaeum. 1842. év. I. r. 11. sz.

lozott el, mert a király 1733-ban Mindszent és Algyő helységeket, a hozzátartozó pusztákkal együtt, gr. Erdődy Györgynek adományozta. Erdődy örökösei állandó pénzzavarokkal küzdöttek s adósság fejében nemegyszer elzálogosították a hatalmas földbirtokot. 1765-ben, Dócz kivételével, az egész uradalom gr. Batthani Stratman Lajos zálogbirtoka lett. 1775-ben a gr. Erdődy család hitelezőjétől visszaváltotta a földet, de *ugyanakkor*, mintegy 28 évre, egyik *genuai bankháznak* zálogosította el. Ennek az olasz bankháznak volt többek között egyik részvényese lovag Pallavicini márki is.

1775-től az uradalmat Bécsben székelő kinevezett inspektorok irányították, akik évenként és fejenként 500 forint fizetést kaptak. Az uradalmi ügyészek fejenként 300, a számtartó 200, a kasznár és a pincemester 150, a juhászati intéző 120 és az ispánok 80—80 forint évi járandóságot élveztek.

Alighogy az olasz bankház kezére került a hatalmas mindszent—algyői uradalom, egyre több per keletkezett a régi és az új tulajdonosok között. A bankház állandóan pereskedett Kecskemét várossal, a báró Bernyakovics és gr. Károlyi családokkal, sőt a csanádi püspökséggel is. Ezeknek a pereknek az lett a vége, hogy az 1800-as évek körül az uradalom »állami zárlat alá került.«⁵ Ekkor a bankház elhatározta, hogy mielőbb megszabadul a mindszent-i uradalomtól. 1804-ben sikerült is a bankház terve, mert Pallavicini örgróf özvegye, gr. Zichy Leopoldina több mint 265.000 forinttal kielégítette a hitelezőket, illetőleg Erdődy József gróftól megvette a mindszent-i uradalmat. A vétel után a grófnő kielégítette a többi igénylőket is, a pereket megszüntette. Ilyképpen a mindszent-i határ birtokviszonyai egyelőre rendeződtek és az új földesur megkezdhette terveinek végrehajtását.

Zichy Leopoldina »kezdte meg az allodiális földeken a majorsági gazdálkodást, mert azelőtt a jobbágyokon kívül csak feles kertészek termeltek dohányt és sáfrányt az uradalomnak. 1804-ben Algyőn magtárt, tisztii lakot és majort építtetett; Baktón, Serkeden istállókat, juhaklokat és majorokat állíttatott, szarvasmarhatenyésztést kezdett s idegen fajokat honosított meg. Levelényen pedig nagy birkatenyésztést rendezett be. A befektetések és építkezések még a későbbi években is folytak.«⁶

Amikor az özvegy fia, Edvárd örgróf nagykorú lett, az ő kezelésébe került az anyási rész, míg az »algyői kör« anyjának maradt. Edvárdot, alighogy az anyási rész birtokába jutott, mindjárt háborgatták szomszédai, az uradalom régi ellenségei. »1811-ben Szkoberda Mihály az Andrássyak anyási ispánja a cselédséget felfegyverezve, ellenség módjára a mindszent-i uradalomra tört, hol a kazalokat felgyújtotta, az ellenállókra reá lövöldözötti s a jószágokat elhajtotta. Ebből nagy hatalmaskodási per keletkezett.«⁷ Edvárd örgróf azzal vetett véget a sok háborgatásnak, hogy 1821-ben megvette az anyási uradalmat. Ettől az időtől kezdve tehát az anyási pusztán lakó dolgozók sorsa is Edvárd örgróftól függött.

De milyen sors várt az itt lakó jobbágyokra, amikor már az uraság egyre inkább a majorsági gazdálkodásra kezdett áttérni? Ezeket a viszonyokat jól

⁵ A zárlatot 1801-ben oldották fel. Vö. *Reizner* 327.

⁶ *Reizner* 327. — Itt jegyezzük meg, hogy az olasz származású Pallaviciniek ekkor még nem voltak magyar honosok. Honosságukat 1804-ben kérték, azonban a magyar honosok közé csak az 1827. évi 43. tc. vette be.

⁷ *Reizner* 328. (actus maioris potentiae).

tükrözik azok az 1819-től fentmaradt *árendás-jobbágy* szerződések, melyeket az uraság kötött az itteni földek megművelésére.⁸

Amikor a mindszent-ányási uradalom 1829-ben 64 árendás jobbágyinak szerződésileg átengedte az uradalom Tömörkény pusztájában Siróhegyen és Oláh-Álláson fekvő allodialis szántóföldjeinek egy részét és a kecskeméti pusztaszeri határ 32 holdját három esztendőre, e szerződésben feltűnően több terhet rótt a szerződő jobbágyokra, mint bármely korábban kelt kontraktusban. Az 1819 és 1829 évek között keletkezett és fentmaradt *Egyezések*, *Contractusok*, és *Kötelező-levelek*⁹ még csak szűkszavú mondatokban foglalják össze a szerződés tárgyát, a jobbágyok kötelezettségeit és a kötelelem hatályát. Ezeket a korábban kelt szerződéseket az uradalom gazdája még csak arra sem méltatta, hogy magának Ausztriába vagy Morvaországba — ahol éppen tartózkodott —, elküldesse és aláírásával jóváhagyja. Az anyási uradalom jobbágy-szerződéseivel való nemtörődömség azonban nem sokáig tarthatott, mert a szerződések bizonyossága szerint, 1829-től már mindenütt ott találjuk a földesúr jóváhagyó aláírását, sokszor rávezetett személyes megjegyzéseit, kikötéseit, sőt nem egyszer elutasító határozatát is. A rendszerint *magyar* nyelvű szerződés-szövegek alatt minden esetben — 1829-től kezdve sohasem késlekedve —, az örgróf *német*, ritkábban *latin* nyelvű záradékai olvashatók.¹⁰

Az 1820-as és 1830-as évek körül keletkezett szerződések között szembe-tűnő formai és tartalmi *különbségeket* találunk. A régebbi Egyezések stb. kikötései, az alig néhány mondatban összefoglalt jogositványok és kötelezettségek arról tanúskodnak, hogy az 1820-as évek táján, tehát amikor Edvárd örgróf lett a földesúr, az uraságnak az ilyen jobbágy-szerződések aligha voltak szívügyei, — nem így az 1830-as évek körül keletkezettek, amelyek nemcsak formailag, de *tartalmi* szempontból is különböznek az előbbiektől. 1829-től a mindszent-i uraság és az árendások között kötött több mint kétszáz szerződésen megállapítható, hogy a szövegüket készítő notarius, tisztartó vagy ritkábban uradalmi számtartó, teljesen tisztában volt földesura gazdasági intencióival s azokat úgy fogalmazta meg, hogy azok mindenben megfeleljenek az uradalom érdekeinek. Ezek között alig találunk olyan szerződést, melyet a földesúr átjavított volna vagy nem fogadott el.¹¹

Érdemes ezeket a régebben és újabban, de 1848 előtt keletkezett árendás szerződéseket áttanulmányozni és összehasonlítani. Vajon 1819—29 között, tehát tíz év leforgása alatt, *miért* történt annyi tartalmi változás e szerződések-

⁸ A szerződések a szegedi lt-ban az uradalom iratai között rendezetten és számozottan szerepelnek. A következőkben csak az évszámot, a szerződés-csomók rövidített (pl. árendás = Ár, vagy haszonbéres = Hb) jelzését és a szerződések számát tüntetjük fel. — Ahol Reiznertől veszünk át hivatkozást, ott »ur. lt.« jelölést is használunk, mert ezek az iratok már elpusztultak.

⁹ Példaképpen itt közlünk egy ilyen Egyezést: »Egyezés. — Méltóságos Mindszent-i Uraság és Pusztaszeri kertészek között 1-ső 8-ber 829 első április 830-dik esztendőnek következik ily képen kötöttet meg: — 1-ször. Által engedi Mságos Mindszent-i Uraság a fent említett kertészeknek Pusztá Zeri leendő Ríthet olyfeltétel alatt, hogy Mságos Uraság visszatartja a Réthnek felső Részín 30 Kéve nádat és 10 gyikinyt. — 2-szor. Fent említett kertészek le kötelezik magukat ezen Beneficiumot 300 fr. v. o. befizetni két autában 150 frt Contractus által vitetni, — Taló Ferencz, Pap József, Zember Ferenc m. p.«. — Ár. 48.

¹⁰ A *német* nyelvűek sk., a *latin* szövegűek idegen kézírások, csak az aláírás származik az örgróftól. V. ö.: 1839. Ár. 12, 17.

¹¹ Átjavított: Ár. 17, 49., 1832.

ben, *miért* fokozódtak egyre jobban az árendás terhek, s nem utolsó sorban, *milyen okok* készítették az uradalmi vezetőséget bizonyos *szerződés-formulák* megszerkesztésére és alkalmazására? Vajon a több mint félszázadot felölelő joganyagban megállapítható-e az uradalmi szerződéses jog *fejlődése*, s ez a jog milyen kapcsolatot mutat előbb a halódó feudális, majd a mindjobban kibontakozó kapitalista gazdasági viszonyokkal, az ország gazdasági és politikai helyzetével? Hogyan tükröződik a jobbágyság helyzete ebben az uradalomban a szerződések tartalmában? Miért merevíti meg a szerződési jogot az uradalom a szabadságharc bukása után s a kapitalista haszonbéres szerződések miért tartalmazznak megannyi feudális elemet? — Jelentős kérdések ezek, melyekre válszolni szeretnénk. Az anyási uradalom sándorfalvi levéltárából fentmaradt szerződések mennyiségi és minőségi, formai és tartalmi változásait meg kell magyaráznunk, meg kell találnunk e változások igazi gazdasági és politikai okait.

Ismeretes, hogy a földesurak és jobbágyok, különösen az *árendás* jobbágyok között létrejött szerződések alaposabb vizsgálatával jogtörténeti irodalmunk még egyáltalában nem foglalkozott. A fent felvetett kérdésekre pedig, elsősorban a jogtörténetnek kell válaszolnia. Ezért úgy gondoljuk, hogy e szerény tanulmányunk fejtegetései, melyeknek során a felvetett kérdésekre igyekszünk választ adni, *magánjogtörténeti* irodalmunk *kötelmi* jogi fejezetét néhány ismeretlen vonással gazdagíthatják; felhívhatják a figyelmet a jog formai és tartalmi változásainak megfigyelésére, más társadalmi jelenségekkel való bonyolult összefüggéseire, s nem utolsó sorban, a múlt század első felében, majd 1848 után, az uradalmi (hitbizományi-uradalmi) jog néhány jellemző vonására.

I.

A földesúr által biztosított jogok

Parasztágunk helyzete a XVIII. század második felétől kezdve fokozatosan rosszabbodott. A majorsági gazdálkodásra való áttérés után a földesurak nem osztottak ki újabb telkeket a jobbágyok között, így a már korábban jobbágykézre jutott telkek egyre inkább aprózódtak. »II. József idején egy-egy jobbágycsalád birtokában átlagban már csak kétötöd teleknyi földterület volt.«¹² Az aprózódás folyamata természetesen nem állott meg, hanem mindinkább folytatódott. Még szomorúbb volt a helyzet a XIX. század elején, amikor már egy jobbágycsaládra csak egyharmad telek jutott, vagy még ennyi se. Súlyosbitotta a helyzetet az is, hogy a telkek aprózódása mellett fokozatosan *nöttek* a terhek. Mária Terézia urbáriumuma szerint még az egésztelkes jobbágnak csak 1 forint füstpénzt, 52 napi igás- vagy 104 napi gyalogrobotot, dézsmát, kilencedet és tizedet kellett fizetnie. A XIX. század elején azonban ezekhez a terhekhez még egyéb terhek is járultak, melyek egyre elviselhetetlenebbé tették helyzetüket.

A telkes jobbágyok mellett nem volt kedvezőbb helyzetük a *zselléreknek* sem. A házas zsellérek a 18 napi gyalogrobot mellett szintén 1 forint füstpénzt fizettek, a házatlan zsellérek pedig 12 napi gyalogrobottal tartoztak uruknak. A zsellérek általában napszámos munkából éltek s rendszerint csak

¹² A magyar nép története. Bp. 1953. 226.

alkalmi munkából tartották fent magukat. Az urasági cselédeknek csak anynyival volt kedvezőbb a helyzetük, hogy uruknál rendszeres munkát kaptak.

A XIX. század elején a *pénztelenség* egyre fokozódott, amely rányomta a bélyegét a *termelésre* is. A pénztelenség miatt a földesurak nem tudtak bér-munkásokat alkalmazni, ami egyre nehezebbé tette a termelést. Természetesen ez a helyzet sem a földesurakra, sem pedig a dolgozó parasztságra nem volt kedvező. Mi változtathatta volna meg ezt az állapotot? Egyedül a jobbágyok *felszabadítása*, amelyről azonban a földesurak egyelőre hallani sem akartak.

Ennek a gazdasági helyzetnek lett a következménye a földesurak és a dolgozó jobbágyok közötti viszony fokozódó éleződése, mely az osztályharc különböző formáihoz vezetett. Napirenden voltak a gazdasági szabotázsok és a szolgálatmegtagadások, melyek erősen visszahatottak a termelésre. Egyre bonyolultabb lett és feszültebbé vált az egész gazdasági-társadalmi élet, melyet csak elmélyített I. Ferenc nyílt abszolútizmusa. Az 1825. évi országgyűlés, amely formailag véget vetett a császári önkényuralomnak, nem sokat tett a helyzet megváltoztatására, az urak »féltek attól, hogy határozottabb lépésük esetén az osztrák gyarmatosítók fel fogják lázítani ellenük az elnyomott parasztságot«.¹³

A magyar földesuraknak a termelés iránti fokozódó érdeklődése hazánk gyarmati sorsával függött össze; ez az érdeklődés viszont ismét azzal a hatalmas gazdasági változással kapcsolatos, mely Ausztriában, majd hazánkban is, Mária Teréziától kezdve ment végbe. Az 1767-es urbárium és II. József jobbágyintézkedései megmozgatták a magyar parasztságot s velük egyidőben a magyar földesurakat is.

A mindszei uradalomban az 1748 évi számadások szerint a birtok bevétele még csak 2910 forint volt. A pusztaszeri bérletért 550, és a dóczy bérletért 250 forintot fizettek. 1750-ben 3181, 1759-ben pedig 5393 forint és 42 kr az uradalom bevétele. Ez utóbbi évben a pusztaszeri bérletért 380, a dóczy bérletért pedig már 550 forintot fizettek. Az összes kertészségből ekkor még csak 597 frt és 42 kr folyt be az uradalmi kasszába. Az uradalom jövedelme »a jobbágytartozások *megváltásából*, halászat, kocsmák és puszták bérletéből és a kertészségek *censusából* telt ki«.¹⁴ Legkevésbé a kertészek fizettek, amit mutat, hogy 1746—65 évek között az uradalmi kertészségek összesen 1474 frt 52,2 kr hátralékban voltak.¹⁵

A mindszei uradalomban a XVIII. század derekán még *nem* folyt majsorsági gazdálkodás, amit világosan mutat az 1765. évből fentmaradt uradalmi leltár is.¹⁶ De ilyen gazdálkodásra nem is volt szüksége az uradalomnak, mert minden igényét fedezte a jobbágyok szolgáltatásaiból; a *nyolcad* és *kilenced* minden szükségletet biztosított. Az uradalom területén fekvő két jobbágy-falunak, Algyőnek és Mindszentnek megengedték, hogy tartozásait egyezés szerint váltságban, mégpedig *készpénz váltságban* röhassa le. Algyő 1762-ben 860 forintot, majd 1766-ban már 1465 forint váltságdíjat fizetett, mert bizonyos kötelezettségeket, mint pl. a kilencedet, elengedték.

Mária Terézia urbáriuma 1772-ben lépett hatályba ezen a vidéken, melynek következtében *újból* rendezték a jobbágyok *tartozásait*.

¹³ Uo.

¹⁴ Reizner 330.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Közli Reizner 330—331.

Mindszinten 46 jobbágytelket (egy jobbágy telek 38 hold szántóból és 28 hold kaszálóból állott) állapítottak meg. »A jobbágyok tartozása 2831 marhás, 7972 kézi napszából, 271 frt *árendából* (!), 54 itcze főzött vajból, 108 kappan és ugyanannyi csirke s 653 tojás megadásából állt. A terményekből Mindszentről 9-edet, Tömörkényről pedig 8-adot kellett adni.«¹⁷ A század végén már egyre inkább azt kezdjük tapasztalni, hogy az uraság mind szívesebben *emeli* a helységek váltság összegét és 1803-ban gr. Zichy Leopoldina uradalmának készpénz bevétele már 20.703 frt 15 kr tett ki. 1846-ban pedig csak az »algyői kör« bevétele (tehát az uradalom felé!) 24,237 forintra emelkedett. Ez a bevétel a következőkből állott: *nádasok bérlete* 9370 frt, a halászat 6030 frt, a malmok 330 frt, kocsmák 345 frt, úrbéri taksák 622 frt, *vegyes haszonbérék* 7540 frt hasznot hajtottak.¹⁸ Ezen adatok birtokában nem nehéz elképzelnünk, hogy az »algyői kör« milyen összegű bevétellel rendelkezett akkor, ha a mind nagyobb arányú *majorsági* gazdálkodásra gondolunk. értékesítették.«¹⁹ Így pl. 1833-ban »a mindszenti magtárban eladásra hirdetett Így történhetett meg az, hogy nem egyszer »a *terményfelesleget közárverésen* több száz köböl árpa 5 frtjával, 600 köböl zab 3 frt 30 krajcárjával, Tömörkényen tavalyi gyep-széna, ölenként 55—60 frtjával és anyási réti lágyszéna ölenként 80 frtjával«²⁰ kelt el. S kik termelték ezt meg, s milyen feltételek mellett? — ezt a későbbiek során világosan látni fogjuk.

Ismeretes, hogy a magyar jobbágyosság rétegződése az 1767. évi urbárium után csak fokozódott. Egyre jobban terjedt a majorsági gazdálkodás s vele egyidőben mind több bérlő-jobbágy szorult ki a földesúri földekről. Mint láttuk, a mindszenti uradalomban a majorsági gazdálkodásra való áttérés csak a XIX. század elején kezdődik meg s éppen ezért nem közömbös, hogy mi lesz azoknak a bérlő-jobbágyoknak a sorsa, akik a korábbi időkben kerülnek át a majorsági viszonyok közé.

Az uradalomban a XVIII. század végén elsősorban *dohánykertészeket* találunk, akik *egyösszegben árendát* fizetnek az uraságnak, 1791-ben 254 dohánytermelő kertész volt az uradalomban, akik ebben az esztendőben 4622 frt 90 kr árendát fizettek, helyesebben »csak fizettek volna, ha hátralékban nem maradnak.«²¹ Arra nézve nincsen adatunk, hogy ezek a jobbágyok a készpénzen kívül *mást is* fizettek volna az uraságnak. Olyan eset viszont többször előfordult, hogy az árendát leszállították és a dohánytermésből *nyolcadot* vagy *kilencedet* szedtek. Így volt pl. 1805-ben 5242 font az uraság dohánytermése.²² E példa is mutatja, hogy *kezdetben*, főképpen a XVIII. század végén, azok voltak az *árendás* jobbágyok, akik az év meghatározott napján — minden más szolgáltatás mellőzésével — *csak pénzből fizettek haszonbért*. A fennmaradt szerződések viszont azt is mutatják, hogy a csak pénzfizetésre korlátozott árenda később különböző *szolgáltatásokkal terhes haszonbérre váltózott*. Ez a jelleg természetesen már magában hordozta a jobbágyosság további rétegződésének lehetőségét, hiszen egyre kevesebb jobbágy tudott a pénz-árenda mellett még egyéb szolgáltatásokkal is eleget tenni kötelezettségének.

¹⁷ Reizner 332.

¹⁸ Ur. lt. 890.

¹⁹ Reizner 333.

²⁰ Ur. lt. 689., Reizner uo.

²¹ Ur. lt. 309., Reizner 334.

²² Uo.

Az árendátor természetesen sohasem volt tulajdonosa annak a földnek, melyet művelt, hanem csak *bérlője* s bérleti jogviszonya csak addig tartott, ameddig a szerződése szólt. A szerződés hatályát általában 6 évben állapították meg.

A mindszent-ányási uradalomból az alábbiakban bemutatunk egy példát arra, hogy a XIX. század elején keletkezett árendás Egyezésektől az 1820-as évek végére — figyelemmel a majorsági gazdálkodás fellendülésére —, milyen jellemző fejlődést mutat a földesúr árendás-jobbági viszony szerződéses tartalma. Példánk egyúttal arra is alkalmas lesz, hogy bemutassuk a majorsági gazdálkodásra való áttérés egyes földesúri *módszereit*.

1. Ha az említett 1829-ből keltezett szerződésünket megvizsgáljuk, már első mondatában feltűnik a kizsákmányolás *újabb* módja. »Ha az uraság ezen földeket a víztől megmentené — mondja szerződésünk —, az átengedett rétegek (rétegek) *fele* az urasághoz tüstén ipso facto visszaesend.«²³ Az »ipso facto« ebben az esetben a szerződő jobbagyokat sújtotta, hiszen a vizek lecsapolásán *nem* az uraság, hanem elsősorban a bérlő-jobbágyság fáradozott. Az uraság a földek »víztől való megmentését« csak a jobbagykezekről remélhette. Azt természetesen kell tartanunk, hogy a bérlő-jobbagyok a földesúrtól árendába kapott földek minél nagyobb részét igyekeztek hasznosítani, — elsősorban a maguk számára. Megtettek mindent, hogy megbírkózzanak a természet erőivel: lecsapolják a mocsarakat, kiirtsák a nádasokat, medrüket felszántsák. Hogy hogyan állhatott a múlt század elején a mindszeinti határ, ha közvetlen és megbízható adatokkal nem is rendelkezünk, rávilágítanak erre a *Palugyai* által 1855-ben közölt adatok. A sövényházi kertészség, melyhez Ányás is tartozott, összesen 40.081 kh 1206 nöl területtel rendelkezett, melyből szántóföld 10.676 kh 845 nöl, legelő 10.593 kh 547 nöl, nádas 7236 kh 1200 nöl, terméketlen terület 5166 kh 940 nöllet tett ki.²⁴ Ezekből az adatokból nem nehéz következtetnünk arra, hogy az uradalomnak a sövényházi kertészségi része, a század elején, még mezőgazdasági megművelésre legfeljebb csak 20 %-ban volt alkalmas. A jobbagyokra, mégpedig az *árendás* jobbagyokra várt az a nehéz feladat, hogy a nagykiterjedésű mocsarakat, nádasokat, legelőket stb. termőfölddé tegyék.

A földek feltörése, felszántása, termővé tétele, nagyon sok fáradságába került a mindszeinti árendásoknak. Ezzel a nehéz feladattal azonban igyekeztek minél gazdaságosabban megbírkózni. Gyakran előfordult, hogy az árendás jobbagyoknak a szerződés *lejártával* sokkal több művelés alatt álló földjük volt, mint a szerződés megkötésekor. A szerződés tartama alatt *feltört* földek után kezdetben nem is fizettek árendát; az ilyen földek termése tiszta hasznuk maradt.²⁵ Az uraság az árendát mindig a szerződés-kötéskor viszonylagosan megállapítható »reális« termés-eredményekhez szabta; a feltört földek hasznával nem számolt. A földesúr természetesen nem nézte jó szemmel a jobbagyok *ilyen* alapon való jövedelem gyarapodását, vagy »gazdagodását«, hanem a következő szerződés-kötéskor, vagy éppen a korábbi szerződés megújításakor az *ilyen* feltört, termővé tett földekkel már úgy számolt, mint *tényleges termő-területtel*, tehát azért is árendát fizettetett. Nem egyszer előfordult, hogy ha jó minőségű földet törtek fel, azt már az uraság a következő

²³ Ár. 1829. 17.

²⁴ *Palugyay* i. m. 464.

²⁵ Erre következtetnünk egyes Contractusokból, pl. Ár. 1819. 27.

alkalommal nem is adta ki árendába, hanem mindjárt *majorságához kapcsolta*. A szerződések tanúsága szerint a majorsági földállomány *ilyen* módszerrel való gyarapítására az uraság csak az 1830-as évek táján kezdett jobban figyelni.²⁶

A szabadságharcig fentmaradt árendás szerződések általában nem közlik a bérbe adott földek művelési ágak szerinti területeit. A bérlet tárgyát csak *globálisan* határozták meg, minőségre való tekintet nélkül; amikor kivételesen mégis meghatározták és osztályozták, abban az esetben azt is kikötötték, hogy a jobbágyok *milyen* növényt (repce, len, kender stb.) vessenek a szóbanforgó földbe. Előfordult az is, hogy a szerződést kötő uraság már eleve gyanút fogott, hogy a kiadandó föld gazdaságilag eddig nem művelt területeit *majd* feltörik. Ilyen esetekben már előre védekeztek, kikötve a szerződésben, hogy feltörés esetén azt »jelenteni tartoznak *újabb egyezés végett*«;²⁷ egy másik szerződés szerint: »nem fogadzanak más földek feltörése, mert ha tennék, az Méltóságos Mindszenti Uraság arra egyezést kötni külön tartatik«.²⁸ Nem egyszer aláírták az árendás jobbágyokkal, hogy »más földhöz nyúlás keményen tiltatik«.²⁹ Persze, az árendába nem adott földek feltörésének ilyen tilalma, csak *kezdetben* állott fent; a tilalom 1830-tól nemcsak engedékenységre, hanem a földfeltörések *különböző tervszerű* formáiba csaptak át. Olyan szerződéseket is kötöttek, mint alább látni fogjuk, melyeknek éppen az volt a céljuk, hogy a jobbágyok minél több földet feltörjenek, megművelhetővé tegyenek.

2. A földfeltörések kapcsán szólnunk kell azokról az esetekről is, amikor a jobbágyok a földek feltörésével kész *tény* elé állították az uraságot; ti. csak újabb szerződéskötéskor, vagy megújításkor derült ki, hogy a jobbágyok olyan földet is feltörték, amelyhez *nem* lett volna joguk. Hogyan vonta le a földesúr az ilyen esetekben a jövőben követendő magatartást? Rendszerint *ugyanazokkal* a jobbágyokkal újították meg a szerződést és a megújított szerződésben mindjárt *elismertették*, hogy korábban »hibát« követtek el, tehát »bűnhődniök« kell. »... minden Jugerumtól értvén — úgymond — húsz az az 20 v. frt. büntetés mellett fel szántani szabad nem lészen«.³⁰

3. Ellenkező folyamat a mindszenti uradalomban az a törekvés, amikor kifejezetten bizonyos meghatározott földterületek *feltörésére* kötnek szerződést. Egyik 1835-ben kötött contractus szerint pl. Haiter János szegedi mézeskalácsos, aki a pusztaszeri alsórétből 100 hold földet vett bérbe hat évre, elköteleztetett, hogy az első évben 80 lác földet törjön fel.³¹ Egyébként 1835-től kezdve mind gyakoribb az olyan szerződés, melyet *módosabb haszonbérlet*ök, rendszerint szegedi *polgárok* azzal a kötelezettséggel kötnek, hogy — általában három év alatt — bizonyos mennyiségű földet feltörnek s azok a szerződés lejártával a földesúrhoz *visszakerülnek*. Ezek között a szerződések között keveset találunk olyat, melyet megújítottak volna, mert ezeket a területeket az uraság *a szerződés lejártával mindjárt majorságához kapcsolta*.

1848 előtt a mindszenti uradalomban tehát a majorsági birtok mindig úgy nőtt, hogy a feltört és mezőgazdaságilag művelhető terület — a szerződés lejártával — az uraság *saját* kezelésébe került s ez a folyamat 1848 után

²⁶ Ár. 12, 38, 46, 48, 57., 1830.

²⁷ Ár. 17, 39., 1832.

²⁸ Ár. 17, 18., 1834.

²⁹ Ár. 12., 1832.

³⁰ Ár. 27., 1829.

³¹ Hb. 1835. nov. 15., 49.

(pontosabban 1853 után!) odavezetett, hogy az egész anyási határ a hitbizomány számára sajátkezelésű termőföldre változott. De vajon, kik művelik továbbra is ezt a földet? A szerződések tanúsága szerint azonban már *nem* árendás jobbágyok, hanem újtipusú bérlők, a kapitalista *haszonbérlők* veszik berbe ezeket a földeket, akikről később részletesebben fogunk szólni.

4. Előfordult olyan eset is, amikor a szerződő árendások csak pusztai *ígéretet* kaptak arra nézve, hogy megfelelő helyen *majd* földet kapnak feltérésre. A szerződés tárgyát tehát pontosan *nem* határozták meg. Az 1835 december 31-én meghosszabbított egyik árendás szerződés tanúsága szerint a jobbágyok *majd* a »Dongér mellett fognak kapni« alkalmas földet, melyet »feltörhetnek és használhatnak«. ³² E záradékkal megújított szerződést, a korábbihoz képest, már 12 jobbággal kevesebb írta alá. Bizonyosnak kell tekintenünk, hogy a kilátásba helyezett földek feltérésére való ígéretet a földesúri *akarat* fogadtatta el. Ha a korabeli mindsenti határ térképét ³³ megvizsgáljuk, és összevetjük azokkal a területekkel, melyeket a földesúr az egymást követő esztendőben árendába adott, nem tíz vagy húsz, hanem sokszor százon felüli jobbágnak, megállapíthatjuk, hogy saját kezelésében azokat a földeket tartotta meg, melyeket korábban jobbágysai *termő földre* tettek. Néhány szerződésben még az 1820-as évek táján azt olvashatjuk, hogy a jobbágyok »szabad akaratjuk szerént« művelhetik az árendába adott földeket, s nem sok idő múlva, a feltört földekért *felelősségre* vonják őket, mert nem fizetnek érte árendát. Az uraság általában úgy gondolkozott, hogy a fel nem tört földeket árendálják s majd a feltört földeket *saját* majorságához kapcsolja, hogy azon ő termelhesen. Az 1829 július 9-én kötött Dótzai-pusztai árendások szerződésében említik, hogy »az árendások kötelezik magokat azon száz hold földet most tüstén művelni, utóbb pedig vetés alá szántani... s aki ezen feltételeknek csak egyikét is bétellyesíteni elmulasztja, egész termését az uradalmi confiscatio alá veti«. ³⁴

5. A földek »tüstén megművelése« és »vetés alá szántása« ebben az időben komoly problémát okozott az uraságnak, mert sürgette a *többtermelés*. Van példa arra is, hogy a többtermelést a földesúr igyekezett *megjutalmazni*. 1830-tól kezdve már találkozunk olyan szerződésekkel is, melyekben a földesúr kedvezményeket is helyezett kilátásba arra az esetre, ha az árendások a földeket »alaposabban megművelik«, tehát fokozzák a termelést. »Ha az uraság — mondja egyik szerződésünk —, kívánna összesen ennek hatvan hold földet minden esztendőben *kétszer jól megszántani* fognak, mely esetben *minden szántott holdért két gyalog nap* a fentebb nevezett mennyiségből *le fog számoltatni*«. ³⁵ A »kétszer jól« megszántott egy holdnyi földért tehát *robotkedvezményt* lehetett kapni. Ez a körülmény természetesen vonzotta a jobbágyokat. Azonban sok szerződésből tudjuk, hogy ez a kedvezmény nem sokáig tartott, mert a »kétszer jól megszántott« földek, a szerződés lejártával, visszakerültek gazdájukhoz s annak hasznát ők többet már nem élvezhették.

A mindsenti uradalomban nemcsak az ilyen árendás szerződések hanem több más fentmaradt okmány is bizonyítja, hogy az uradalom a föld-feltö-

³² Ár. 1832. okt. 2., 5. Ezt a szerződést 51 árendás írta alá, amikor meghosszabbították. Dongér kertészség volt. 1850-ben 414 ember lakta. Mint kisközség Pusztaszerrel volt határos.

³³ Gieseldorf-féle kiadás. Buda. 1855.

³⁴ Ár. 1828, 17.

³⁵ Ár. 1832. szept. 9., 17.

rések szerződéses politikáját nem önzetlenül, hanem saját maga érdekében gyakorolta. Új szerződéseket, vagy szerződések újra kötését, az uradalom *földcserére* használta fel, és majorsági állagát rendszerint az árendások által feltört földekkel gyarapította. Ez a tervszerű folyamat kedvezett a hitbizomány gazdasági megerősödésének s egyúttal jól szolgálta, a többtermelés fokozása útján, a Bécszet kiszolgáló gyarmati politikát is.⁵⁶

6. A szabadságharc bukása után megfigyelhetjük, hogy 1848—53 között már alig akad *árendás* szerződés, a legtöbbet már csak a módosabb *haszonbérlok* kötik. Ennek bemutatására összeállítottuk a fentmaradt uradalmi szerződések statisztikáját:

A szerződés jellege	Szerződés összesen db	Szerződés 1848 előtt kötött	Szerződés 1848 után kötött
árendás dohánykertész 1819—1853	86	68	18
kertész és földbérlő 1850—1860	121	—	121
haszonbérleti (nem árendás) 1848—1872	71	—	71
földbérlési (zsirosparaszti) 1860—1870	69	—	69

E kimutatás világosan mutatja, hogy 1848 után már alig akad olyan szerződés, melyet dohánykertészek kötnének. Ellenben sokkal több olyan szerződés akad, melyet a kertészek összekötnek *nem kertészeti* célra alkalmas földterület bérletével. Feltűnő, hogy ilyen kapcsolt, tehát kétféle földterületet tárgyozó szerződéseket 1848 előtt *nem* kötöttek. A mindszenti uradalom anyási határának hasznosításában 1848 után az a lényeges változás történt, hogy az árendás jobbágyok kezéből kicsúszott a föld megművelésének *közvetlen* lehetősége és helyettük a földterületeket zsirosparasztoknak adják haszonbérbe, vagyis a korábbi árendás jobbágyok, mivel más megélhetési lehetőségük nincsen, földnélküli *agrárproletárokká* lesznek. Jellemző adat pl., hogy az uradalom 1848 előtt 12, 1848 után pedig csak 3 arató és nyomtató szerződést kötött a *fentmaradt* szerződések tanúbizonyosága szerint. Ebből az adatból is arra kell következtetnünk, hogy 1848 után már a *haszonbérlok* kötötték az arató- és nyomtató-szerződéseket. Építésszel, téglá- és cserépegézőkkel az uradalom 1848 előtt 16, ez után 1859-ig, 12 szerződést kötött. Érdekes viszont, hogy az uradalom fontos haszonvételeket, melyek aránylag legjobban jövedelmezhettek, megtartotta magának, és azokat nem adta ki bérbe. A csárdák, kocsmák, vendégfogadók stb. bérleti szerződése 1848 előtt 31, ezután 23; viszont a mézárszékek, boltok, bizonyos kereskedések stb. szerződése 1848 után 16, ez előtt csak 8 kötöttet. Kifejezetten haszonbérles szerződést, mint a fenti kimutatás mutatja, 1848 előtt *egyet sem* kötöttek.⁵⁷

⁵⁶ Ur. lt. Uradalmi számadások. 1835. Szegedi lt-ban.

⁵⁷ Véleményünk szerint ezek az adatok bizonyosan hiányosak és feltehetően torzítják is a valóságot. A *fentmaradt* szerződések száma azonban ezekre enged következtetni!

1853 után a szerződéseket jogilag is sokkal gondosabban fogalmazták meg. Kezdetben a bérlet tárgyát még csak nagyjából írták körül, pl. így »... az anyási komp járástul a Kis Tiszáig, vagyis a Csónak csapásig«³⁸ vagy: »A mindszeinti uradalom Nagy hosszú hátnál 16 földet«³⁹ ad árendába. 1855-től pedig már így, pl.: »... tulajdonos és bérbeadó Ögróf úr, saját majorsági földjéből, nevezetesen zeri pusztájának határvonala mentén, 6 hold 1200 négyszögölivel szántott földet, szántóföldnek, és félholdat házhelynek; összesen 6,5 holdat egy tagban. Továbbá ugyancsak a zeri pusztában található semlyék-ből 2, és a kiszárított rét közelebb eső részén szintén két hold földet, kaszálónak...«⁴⁰ Ha katasztrálereg nincsen is elég pontosan meghatározva a bérbeadott földterület nagysága, mégis kétségtelenül megállapítható a múlthoz viszonyítva, az a törekvés, hogy a földeket földrajzilag alaposabban meghatározzák, pontosabban körülírják. A jobb minőségű föld természetesen a földesúrnak is többet ért, hiszen több haszonbért kaphatott érte. A haszonbérlok »... 34 hold földért — írták egyik szerződésben — egyet 10 mázsaival vévén, öszvösen 340 mázsa dohányt; huszonhat, 26 földért, egyet 9 mázsaival vévén, öszvösen 234 mázsa dohányt; négy, az az 4 földért, egyet 6,5 mázsaival vévén, öszvösen 26 mázsa dohányt; és így 64 öszvösen vett földekért in summa hat száz, 600 netto mázsa dohányt adni«⁴¹ köteleztetnek. E szerződésben nem felejtette el az uraság kikötni azt sem, hogy »a dohánynak jó anya dohánynak kell lennie és az minden földből a legjavából legyen... se rothatnak, se katsnak, sem másképp hibásnak nem szabad lenni...«⁴² Az ilyen tartalmilag már fejlettebb szerződések jól mutatják a polgári gondolkodás hatását, a polgári szerződéskötés tendenciáját.

7. Ha a mindszeinti uradalomban a földosztályozás önkényes tényére gondolunk, látnunk kell a föld minősége és a kizsákmányolás közötti összefüggést.⁴³ Az uraságnak azt nem vethetjük szemére, hogy a jobb minőségű földért több haszonbért követelt, de annál inkább azt, hogy földjeinek minőségét egyoldalúan határozta meg és ezt a jelleget rákényszerítette a szerződő felekre. De hogyan kényszeríthette rá? Ennek egyszerű a magyarázata, hiszen a majorsági föld tervszerű növelése mind kevesebb lehetőséget biztosított árendás bérletkötésre. Ez azt is jelentette, hogy mind nehezebb volt az uradalommal az árendás szerződések megkötése, egyre több jobbágy szorult ki 1848 előtt a termelésből, egyre nőtt a nincstelen zsellérek száma. A szerződéseken megfigyelhetjük: ahogy közeledünk 48-hoz, annál kevesebb az árendás-jobbágy szerződés és 1853 után ilyen szerződésekkel már egyáltalán nem is találkozunk. Vajon az uraság naptárában miért éppen 1853 a határ? Az uradalom éppen úgy, mint a bécsi körök, nem vették tudomásul az 1848. évi jobbágyfelszabadítást, hanem az 1853. évi úrbéri pátenshez tartották magukat, mely végülis kénytelen volt azt elismerni.

Az 1853. év felé közeledő idő alatt egyre fogyó árendás szerződések azonban nemcsak azt mutatják, hogy a jobbágyok fokozatosan szorulnak ki a földből, a bérletekből, hanem azt is, hogy az uradalom bérletre szánt földjeit egyre kevesebb tőkés-bérlet használja. Vagyis a bérleti föld egyre keve-

³⁸ Ár. 1830. szept. 9. 37.

³⁹ Ár. 43.; 567/1832. ur. sz. később 7—10/1832. ur. sz.

⁴⁰ Hb. 1855. augusztus 17. Pölös Istvánnal. (17).

⁴¹ Ár. 1836., 5.

⁴² Ár. 1832., 19.

⁴³ Uo.

sebb, módosabb kapitalista haszonbérlő kezén halmozódik fel. Egészen természetes, hogy 1853 után már nem találunk ilyen kikötést a szerződésekből, hogy pl. a jobbágyoknak »két lovának kell lennie«, stb., mert ezeken a földeken már *nem* is jobbágyok, hanem zsirosparasztok, vagy kispolgári elemek a haszonbérlők. 1853 után a szerződésekből nincsen szó árendátorról, vagyis nincs szó *jobbágyi állapotú bérlőről*, hanem *jogegyenlőséget* feltételezett kapitalista bérlőről. Ennek megfelelően megváltozik a szerződések elnevezése is, a régi *árendás* kontraktusok helyébe *haszonbérlési szerződések* léptek; a szerződéses jogviszonyban a kötelezett oldalon kicserélődtek az alanyok, az árendás helyébe a kapitalista haszonbérlő került. Ez a jogi »folyamat« teljes mértékben meg is felel annak a gazdasági változásnak, amely hazánk kapitalizálódásának folyamatában a múlt század derekán végbement.

8. A jobbágyok jogai közé tartozott a korlátozott *állattartás* is. A szerződésekben többször kikötötték, hogy az árendások milyen állatokat tarthatnak. Az árendásnak néha engedélyezték, hogy ökörből és tehénből álló 8 db marhája, 4 sertése és 2 lova lehet. Az időjárástól függően azt is megengedték, hogy állataikat a földesúr legelőjén legeltethessék. Juhok és idegen jószágok »felfogadása«, elkobzás mellett tilos volt. Ha juhászokkal kötöttek szerződést, kötelezték őket az uradalom *Juhászati Szabályzatának* elfogadására.⁴⁴ A halászat és vadászat joga általában a földesurat illette meg.

9. 1853 után haszonvételnek számították a ház és egyéb épületek felépítésére adott urasági *előleget* is. A bérlő köteles volt házát »az uradalom által meghatározott minta szerint készíttetni, azt jó karban tartani.«⁴⁵ A felépített ingatlan, a szerződés lejártával, a földesúr tulajdona lett. A tulajdonos vállalta a ház- és a földadó megfizetését. A ház felépítésére adott előlegben szintén a földesúri kizsákmányolás egyik módját kell látnunk. A bérlő a felépített házban sokkal több értéket adott vissza urának, mint amennyi az előleg volt.

A fentiekben elsősorban az árendásokat illető, a földesúr által átengedett jogokat vizsgáltuk meg. A következőkben tekintsünk végig az árendások, illetve 1853 után a haszonbéresek *kötelezettségein*; vajon mit kellett teljesíteniük az átengedett jogokért?

II.

A jobbágyok kötelezettségei

1. A szabadságharc előtt kötött árendás szerződésekből jellemző hangon csendül ki a szerződéseknek az a szankciója, hogy a kötelezettségekért a szerződő felek *egyetemlegesen felelősek*. Ennek az elvnek az érvényesítése általában a szabadságharc körüli időkben kötött szerződéseknél divatos. A mindszenti uraság is szívesen kötötte ki szerződéseiben pl., hogy »az árendások valamennyre egyért és egy valamennyért, — azon esetre is, ha az árendások száma nem volt bé telve.«⁴⁶ Ennek az elvnek hangsúlyozása és írásbafog-

⁴⁴ Sajnos, ez a jogilag bizonyára nagyon érdekes Szabályzat nem maradt fent, 1945-ben az uradalmi levéltár jó részével pusztult el.

⁴⁵ V. ö. később a formula szövegével.

⁴⁶ Ár. 1832. szept. 9., 17. — Vagy: a baksi kertészek 30 lánccal földet bérelnek dohányültetésre a Csomós foknál. Árenda holdanként 8 forint és 30 gyalog robot évenként. Kettőn kötik a szerződést: »eggyik a másikért is jót álló árendások«. Cont. 1836. okt. 22.

lalása bizonyára nem is volt alaptalan. Több szerződés megemlíti, hogy »ha az árendások valamelyike elszökne, vagy ott hagyná a munkáját«,⁴⁷ akkor újabb árendást vehetnek maguk mellé, aki az elszökött jobbágy munkáját elvégezheti. Persze, az újabb jobbágnak két lovának kell lennie, hogy a munkát majd valóban el is tudja végezni. Az 1840-es évek körüli szerződések az elszökött jobbágy helyére való újabb munkaerő beállítását már a földesúr engedélyéhez kötötték. Ezzel a kikötéssel, 1848-ig, nyilván az árendások megbízhatóságát igyekeztek fokozni.⁴⁸

Az uradalom azonban nem elégedett meg a belépő jobbágyok megbízhatóságának ilyen ellenőrzésével, hanem a kötelezettségek maradéktalan teljesítése érdekében az egyetemleges felelősség elvéhez igyekezett további szankciókat is fűzni. Milyen természetűek ezek a szankciók? Egy jellemző esetet ragadunk ki 1835-ből, amikor Sávai József és Vetró Mátyás szegedi lakosok 240 hold földet árendáltak az uradalmi rétségben azzal a kikötéssel, hogy az árendált földből az első évben 120 láncot, a második évben pedig ismét 120 lánc földet fognak feltörni. A hat évre kötött szerződés vonatkozó szankcióját a következőképpen fogalmazták meg: »3-szor. Az Árendális második, az az, az 1837-dik Esztendőben pedig köteleztetnek az Árendások az egész 240 Lánzc Földért átaljában, akár törették azt fel, akár sem, minden Holdról 8 Forintokat, és így egy summában 1920 váltói Forintokat fizetni és így az 1837-dik Esztendő Április 1-ső napján az árenda első felét, úgy mint 960 Forintokat; a másik felét, úgy mint ismét 960 Forintokat pedig azon esztendei September 10-dik napján az Uradalomnak Helyben befizetni, és így tovább, mindenkor e szerént az egész árendális Esztendők alatt; hogy ha pedig ezt tellyesíteni elmulasztanak, és ha tsak az az edgyik Árendásnak is akárhol találandó élő jószágából magának tellyes elégtételt venni, sőt különben is akármely Törvényt szolgáltató Biróság előtt is nem írásbeli, hanem csak szóval s csupán ezen Contractus előmutatásával formálandó Per által akármelyik árendásnak élő jószágából a másik helyett is magának 15 napok alatt, az egy esztendő és nap bé nem várásával opczio és tüsténti Liczitatio mellett kész adósság utján annyiszor elégtételt szereztetni.«⁴⁹ Az egyetemleges felelősségnek ilyen megfogalmazása már a kapitalizmus embertelen adósságvégrehajtásának módszere. A földesúr a haszonbérő élő jószágait biztosítékul kötötte le magának, hogy abból per nélkül kielégíthesse magát. Jellemző, hogy a földesúr elsősorban a haszonbérő élő állatain kívánta behajtani tartozásait s ezzel legfontosabb létalapjától fosztotta meg; egyéb ingóságokra, a végrehajtás során, csak ez után került sor.

2. Ehhez az embertelen módszerhez vehetjük még azt a szerződésekben rendszert előforduló kötelezettséget is, melyet az uraság »magától értetődőnek« tartott, nevezetesen a szerződés megkötésekor hatalmas összegű foglalót követelt. A foglaló rendszerint az első ízben esedékes árenda pénzben kifejezett értékét jelentette, melyet az egyébként utoljára esedékes fizetésbe számítottak be. A szerződéskötéseknél a legtöbb nehézség éppen a foglaló körül volt, mert egy összegben kevés jobbágnak volt annyi pénze, hogy az uraságnak nagyobb összegű foglalót fizethessen. Bizonyára az egyre nagyobb összegű foglalók követelésével áll összefüggésben az, hogy az 1840-es évektől

⁴⁷ Ár. 1836. okt. 2. 53.

⁴⁸ V. ö.: Keller L. Mindszent története 1700—1900. Mindszent. 1900. 51.

⁴⁹ Ár. 1835., 22.

kezdve már mind *kevesebb* a foglalóval összekötött árendás szerződés. Mindinkább bérelnék tehát a *zsirosparasztok*, a jómódú polgári elemek, akiknek egy summában is volt nagyobb pénzüik. Fenti példánkat folytatva, bizonyára jómódú szegedi polgár lehetett az a Sávai József és Vetró Mátyás is, aki »cauczionalis summaként« letett a contractus aláírásakor 250, »az az Két száz ötven váltói czédulai Forintokat, mely summa az árendális utolsó esztendő utolsó fél évi fizettségek alkalmával fog nékiek az árendális illettségbe beszámíttatni.«⁵⁰

3. Ha már a szankciókról teszünk említést, szólnunk kell egyes szerződések olyan megállapításairól is, melyek kisebb jelentőségű *bűncselekmények* esetében érvényesültek. Szokatlan, de mégis előfordul, hogy egyes árendás szerződésekben az uraság idevonatkozóan is kikötéseket alkalmazott. Ezekben az esetekben a szerződések érdekes adalékul szolgálnak a múlt századbeli polgári és kihágási bíraskodáshoz.

Az egyik 1837-ben kelt szerződésben ezt olvashatjuk: »a főben járó bűnnek büntetése a T. Vármegye Törvény Székét illetvén, s a mi polgári igazság szolgáltatást, a jó rendet és policziát s a kihágások zabolázását illeti, ezekre nézve alóliirt Árendások a Mélt. *Uraság jurisdictiója alá tartoznak*, mellyet a Mélt. *Uraság saját Uri Széke* és közelebb fiscalisa által gyakorolván a kihágókat, vétkeseket pedig azon Biró személye által kit e végzett Esztendőnként az árendások közül kinevez, helyben 12 pálcza ütésekkel legfejjebb büntetteti.«⁵¹ Érdekes megállapításokat tesz ugyancsak ez a szerződés a tolvajlásokkal kapcsolatban, amikor megállapítja, hogy a »Tolvajságba keveredett vagy más czégeses bűn miatt a Ttes Vármegye Törvény Székén elmarasztalt haszonbérő az árendások soraiból vétkessége nyilván kijövetelével az uradalom által kitöröltetvén, 15 nap alatt az Anyási Pusztából önként *kiköltözni* és pedig előbb adósságait *lefizetni* tartozik.«⁵² Elítelt árendást tehát nem türtek az uradalom területén s adósságainak lefizetése után onnan távoznia kellett. Az a körülmény, hogy ilyen kitételek mégis előfordulhattak árendás szerződésekben, jól mutatják a korabeli közállapotokat. Valóban, a gazdaságilag kismiszett, nincstelen jobbágyok egy része tolvajlásra adta fejét, mert másképpen nem tudott megélni. A szerződés hasonló megállapításai arról tanúskodnak, hogy az uradalom 1840 körül *reális* lehetőségekkel számolt, hiszen a szerződött jobbágy, nyomorult viszonyai miatt ebben az időben már nemegyszer adóssággal hagyta el urát.

De a szerződések fent említett idézetei még mást is elárulnak. A szerződések szövege világosan beszél a földesúr *jurisdictiójáról*, vagyis a földesúri bíraskodásról. Ez megfelel az 1836. évi X. tc.-nek, mely fenntartja az úri széket. A törvény szerint a földesúr maga már nem lehetett közbíró, hanem maga helyett táblabíró volt köteles meghívni az elnöki székbe. Ehhez képest tehát, 1848 előtt, a mindsenti uraság szerződésükötői *jobbágyi állapotú árendátorok*, akiknek *elsőfokú* bírósága polgári és kihágási vonatkozásban az úri szék. Ennek a ténynek megállapításával természetesen eszik annak az egyébként igen érdekes kérdésnek vizsgálata, hogy vajon a mindsenti uradalom árendásai telkesjobbágyok, vagy pedig telek *nélküli* jobbágyok voltak-e? Sajnos, az aláíró árendások nevei alapján nehéz lenne eldönteni, hogy kinek

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Contr. 1835. nov. 12., 67.

⁵² Uo.

volt és kinek *nem* volt telke a szerződők közül s csak feltételezhetjük, hogy ezek az árendások többnyire telek *nélküli* jobbágyok voltak. A kérdés vizsgálata már csak azért sem lenne érdektelen, mert a kapitalista viszonyok kibontakozásának előrehaladásával az árendásoknak, ha nem is jogi, de *tényleges* viszonyuk a földhöz olyan formában változott meg, hogy bizonyára mind *kevesebb* telkesjobbágy bérelt földet. Ennek a ténynek abban lehet a magyarázata, hogy a majorsági föld mindinkább nőtt, a jobbágyi telkek mindinkább aprózódtak s a jobbágyok nagyrésze az uradalomban cseléddé vált.

4. A jobbágy kötelezései közé tartozott a *robot* is. Érdekes: hogy a mindszent-ányási uradalom szerződéseiből sokszor nem derül ki, hogy *mi* a robot *mértéke*. Általában azt találjuk, hogy az árendásoknál évenként »tiz gyalog napot és öt kotsis napot« kötnek ki. Hogy a szerződő jobbágnak két lóval kellett rendelkeznie, az a robot teljesítésével állott összefüggésben. A szerződések természete szerint (pl. föld, káposzta, dohány, stb.) több vagy kevesebb a robot tartama. Sok szerződésben ilyen formulát találunk: »Évenként husz napot kézi munkával, avagy minden három kézi nap helyett egy szekeres napot az uradalom részére, ott és akkor, amikor kívántatik, a rendelt munkára alkalmas eszközökkel avagy alkalmas egyénekkel dolgoztatni vagy dolgozni. A munkára kellő időben való meg nem jelenés, annál inkább tehát *munkamulasztás* első és másod ízben minden egyes kézi napért 1 pengő forinttal, és minden egyes szekeres napért 3 pengő forinttal fog a haszonbérő által fizettetni; ha pedig a bérő harmad ízben is ily muladékosságban találtatnék, jelen bérleti szerződés reá nézve *azonnal megszűnik* és a bérletből minden kár követelhetés nélkül *időközben* is, legrövidebb úton *elmozdítottatik*.«⁵³ Az első két esetben tehát a jobbágy megválthatja robotját, a harmadik esetben azonban már elmozdíthaták. Ez a szankció azt mutatja, hogy az 1840-es évek körül az uradalom már könnyen túladott az árendás jobbágyokon, hiszen volt elég *munkanélküli* zsellér, aki helyébe állhatott.

5. A jobbágyok kötelezettségei között találjuk még: szerződésként változó mennyiségű tiszta búzát kellett az uraság magtárába szállítani; évenként meghatározott mennyiségű fát kellett ültetni az árkok mentén; három napot kellett az urasági vadászatokon résztvenni; vállalni kellett több-kevesebb gabona nyomtatását; házatlan zsellért senki sem fogadhatott be, stb.

III.

Az uradalmi szerződés-formulák

Ha a jogok és kötelezettségek oldaláról a mindszent-ányási uradalom több mint egy fél évszázadon keresztül keletkezett szerződéseit vizsgáljuk, főképpen a fenti kötelezettségekkel találkozunk. Ezekben a szerződésekben kifejezve találjuk az uradalom *gazdasági felfogását*, hogy ti. milyen mértékben hajlandó a jogokat átengedni és ennek fejében milyen kötelezettségek vállalását kívánja a szerződőktől. Ha a mindszent-ányási uradalomnak a XIX. század első felében kötött haszonbérleti szerződéseit időrendben áttanulmányozzuk, látjuk, hogy az egyes kötelezettségek szinte szerződésről szerződésre, évről évre *gyarapodnak*, ugyanakkor a jogosítványok egészen szűk területre

⁵³ V. ö.: későbbi formulával.

zsugorodnak össze. A jogosítványok és a kötelezettségek köre végül is *megállapodik* és kinyomtatott *szerződés-formulákhoz vezet*. Ilyen formulák első-sorban a *földhaszonbérleteknél* keletkeztek. Az alábbiakban közöljük a kinyomtatott és 1853 után kb. húsz éven (?) keresztül használt haszonbéres-formulát, melyből a hiányzó adatokat rendszerint a szerződő haszonbéres előtt töltötték ki:

HASZONBÉRES SZERZŐDÉS.

»Melly az alábbmegirt felek közt következőleg kötöttet:

1-ször. Általenged az alábbirt tulajdonos és bérbeadó örgróf Ur, saját majorsági földjéből, nevezetesen pusztájának határvonala mentén, 6 hold 1200 ölivel számított földet szántóföldnek, és fél holdat házhelynek; öszvesen $6\frac{1}{2}$ holdat egy tagban. Továbbá ugyan csak a pusztában található semlyékekből 2, és a kiszáritott rét közelebb eső részen szintén két hold földet, kasszállónak 185...-ik évi-1ső napjától 18.....-ik 30-ig haszonbérbe.

2-szor. Megengedtetik a haszonbérlőnek, ökrökből, vagy tehenekből álló 8 darab marhát, és 4 darab sertést, valamint kötelességül tétetik három, de legkevesebb két jó karban levő lovat, mindenkor tartani. Ezen jószágoknak, az idő viszontagságai mérlegbe vétele mellett, a bérbeadó örgróf urnak saját legelőjén a legszükségesebb legelői térség, mellyben mindazáltal az uradalom jószágai is tetszés szerint legeltethetnek, kijelentetend. Juhok tartása, valamint idegen jószágok felfogadása azonban, elkobzás terhe alatt meg nem engedtetik.

3-szor. Ház, és több más netalán szükséges épületek felállításának segedelmezéseül, a bérbeadó örgróf ur haszonbérlőnek pengő forintot adand oly feltétellel, hogy a bérlő, lakházát, az uradalom által meghatározott minta szerint készíttetni, azt évenként jó karban tartani kötelezetetend, és az épületek nem a bérlő, hanem a bérbeadó örgróf ur tulajdonai lesznek; minélfogva a ház- és földadó, a bérbeadó örgróf ur mint tulajdonos által fog fizettetni.

4-szer. Ezen fentebbi pontokban elszámált haszonvételekért kötelezi magát a haszonbérő

- a) A bérlet ideje alatt minden évben május 1-ső napján és october hó 1-ső napján szintén öszvesen az egész évre pengő forintot a mindszeni uradalmi pénztárba fizetni.
- b) Évenként mázsa legjobb minőségű dohányt, mely legalább is a szivarlevelek közép osztályába essék, természetben adni, és ezen dohányt az év martius vagy aprilis hónapjaiban 15 fontnál nem nehezebb kemény fából készült bálfák és csinos gyékény haszurák közé bebálozva, először is a bérbeadó örgróf urnak megbizottjai által az általvételre meghatározott helyre elvinni, ott rendes átvizsgálat után, ha a dohány e szerződés pontjának megfelelőnek találatnék, általadni, valamint később, a midőn t. i. rendeltetni fog, ugyanazon bálakat maga költségén, akár Szeged városába, a vitelhez hozzá járuló habár költséges terhekkel is, akár más vidékre, hol a dohány-beváltási hely leend, elszállítani, és ott minden hiány és hiba nélkül mázsára téven átszámolni. Azon esetben, ha a bérlőnek e pontban meghatározott minőségű dohányja természetben hiányzanék, a helyett köteles a bérlő azon árt,

mely a dohánybeváltási árak évenkénti jegyzékében közép minőségű szivar-levelek ára leendő, készpénzben fizetni.

- c) Évenként pozsoni mérő megrostált tiszta rozsot az uradalmi magtárba szállítva adni:
- d) Évenként darab fát ott, ahol kívánatlik, ültetni, s ez ültetvényt az ehhez szükséges árokkal ellátni.
- e) Évenként napot hajtó vadászatban szolgálni.
- f) Évenként napot kézi munkával, avagy minden három kézi nap helyett, egy szekeres napot, az uradalom részére, ott, a hol, és akkor, a mikor kívánatlik, a rendelt munkára alkalmas eszközökkel avagy alkalmas egyénnel dolgoztatni vagy dolgozni. A munkára kellő időbeli meg nem jelenés, annál inkább tehát munkamulasztás első és második ízben minden egyes kézi napért 1 pengő forinttal, és minden egyes szekeres napért 3 pengő forinttal fog a haszonbérlet által fizettetni, ha pedig a bérlet harmadik ízben is ily muladékosságban találtatnék, jelen bérleti szerződés reá nézve azonnal megszűnik, és a bérletből minden kár követelhetős nélkül időközben is, legrövidebb uton elmozdittatik.
- g) A haszonbérlet akkor, midőn a bérbeadó őrnagy urnak akármilyen néven nevezendő gabonái avagy repcéjének nyomtatása kezdődni fog, első felszállítás után negyed napra, először is székcsinálására, s ennek evégezte után harmadik napra, két lóval és egy minden munkára alkalmas emberrel, a megkezdendő nyomtatás folytatására, ott, a hol kívánatlik, de csak az uradalomban megjelenni, és másokkal társaságba lépve, a repcén kívül, 50 kereszt gabona elnyomtatását, az évenként meghatározott arató részen, eggyel felül számitandó nyomtatói részért — a szokásban lévő ebédész kijárása mellett, — a repcére nézve pedig a vidéken mások által is adatni szokott nyomtató rész mellett, elnyomtatni, az összes gabonát felszórni, tisztán megrostálni, az uradalom zsákjába felmérni, a maga szerszámán a kihmutatandó magtárba felhordani, ott a zsákokból kiüresíteni; továbbá a székcsinálást az elnyomtatott gabonából származó egyéb szalmamennyiséget, naponként, a mint a nyomtatás folytatódik, mint az ott lévő felügyelő tiszt kívánja fogja, kazalba összerakni, végtére a polyvát egy több rakásba összehordani, s ott szalmával jól betakarni.
- h) A bérlet, földje mentén eső határárkokat jókarban tartani, és az árkok partjainak, valamint a házak menténnek vonalát is, fákkal, mellyek az uradalom tulajdonai lesznek, de galyaikat a bérlet használhatja, beültetni.

5-ször. Olly egyéneket, kik földdel nem bírnak, mint lakók vagy házatlan zsellérek tekintetnek, a bérletnek befogadni, avagy bérletét a bérbeadó őrnagy ur jóváhagyása nélkül, bárkire is általruházni szabad nem leszen.

6-szor. A bérlet, a haszonbérlet biztosítása végett, mindennemű bárhol tállatkozó ingó vagy ingatlan javait jeles zálogul lekötő és javai felett tetszés szerinti felügyelési, sőt zár alá vételi jogot enged; azon esetben pedig, ha ezen szerződés bármely pontjában megirt feltételeket megszegné, avagy azokat, a kiszabott, vagy kívánt időben pontosan nem teljesitené, úgy szintén ha lopásba keveredne, orgazdaságokban vagy rossz emberek lappangatásaiban tapasztaltatnék, jelen szerződését és azon alapuló bérletét azonnal időközben is tettelesen megszüntnek, és a földeket minden azokban talál-

ható vetésekkel, s javításokkal, a nélkül hogy azokért legkisebb kárpótlást kívánhatna, a bérbeadó örgróf ur szabad rendelkezése alá visszaesetteknek, most már akkora ismeri és nyilatkoztatja. — Ezenfelül jogot ad a bérbeadónak, hogy őt magát önhatalmával, akár bármely szabad választás szerinti szóbeli bíró által, az összegre tekintet nélkül 8 napok alatt megejtendő elmarasztalás és végrehajtás útján, a bérletből végképen kivettethesse, egyszerűs mind ugyancsak azon szabad választandó szóbeli bíró által, minden jelen szerződésből hátramaradásokat, netalán a másnak leendő új bérletkevesebbségéből keletkezhető hiányokat, értve azt a szerződésben különben kitűzött utolsó napig, rajta szintén még az ingatlan javak irányában is 8 napok alatt megejthető végrehajtás útján, tetszés szerint kijelölendő vagyonaiból, mindennemű költségekkel együtt világos adósságként, bármennyire menne a követelés, szintén szóbeli eljárás útján megvétethesse. Lemondván mindennemű perorvoslatokról, jelesen pedig a birtokon belüli vagy kívüli fellebbvitelről, felsőbb helyekre teendő folyamodásokról, még a perujtásról is. A bérlet ideje lejártával pedig jelen szerződés ereje minden felmondás előrebocsátása nélkül magában megszűnik, és a bérlő által használt földek a bérbeadó szabad rendelkezése alá visszaesnek; ellenkező esetben a bérlő, akár önhatalommal, akár bármely tetszés szerint választandó szóbeli bíróság útján, 8 nap alatt foganatosítandó elmarasztalással és végrehajtással az okozott költségek megtérítése mellett a birtokból tettelegesen kivettetik, sőt mint más tulajdonának jogtalan bitorlója közfenyíték alá is vétetik.

7-szer. Egyenesen kiköttek, hogy ezen szerződésnek törvényes bélyegdíját, még pedig két példányokért, melyeknek egyikét a méltóságos örgróf ur, és másikat a szerződött fél magok biztosítására megtartandnak, egészen a szerződésre lépett haszonbérlő köteleztetik azonnal készpénzben kifizetni. Ugy tulajdonképen, ha a haszonbérlő részletenkint befizetendő haszonbérlői illetményéről a pénztár részéről nyugtatványt venni kívánna, az illyes nyugtatvány kiadhatására megkívánható bélyeg-papirozt a haszonbérlő tartozik magával hozni, mert különben nem nyugtatványoztatik.

Kelt«

E formulában az egyes szerződéspontok lényege már a korábban kötött szerződésekben is megtalálható. Az árendás szerződések 1848 után ilyen *haszonbéres* szerződésekévé váltak; a szerződés jellege és formája a kapitalizmus követelményeinek megfelelően átalakult.⁵⁴ A formuláig eljutott fejlődés azt

⁵⁴ Alább közlünk még egy 1855-ből kelt szerződést: »Szerződés. Melly az alóírt felek között következő feltételek alatt megkötöttet:

1. a Mindszenti Uradalom Nagyhosszú hátnál 16 hold földet holdját 1200 nőlivel számítva szántás-vetés alatti használatra három egymásután következő évre az az 1855^{ik} év Octob. 1^{től} egész 1858^{ik} év September utolsó napjáig az alóírt bérlőnek haszonbérbe átaladja.

2. Ezen föld használatáért fog a bérlő a Mindszenti Uradalom pénztárába évenként minden hold föld után 5 Ft 30 kt peng. fizetve összesen 88 forintot pp. négy részleiben minden fértály év kezdetének első napján olly pontosan befizetni, hogy hacsak egyszer is a fizetést a kitűzött határnapon tellyesíteni bármi okból elmulasztaná, jelen Szerződés most akkorra azonnal megszüntnek nyilatkoztatik, és a bérlő azonkívül hogy a 3^{ik} pontban megírt óvó pénzt elveszti, a 16 hold föld birtokából tüstént kiesik, és minden ez 16 holdon avagy holdban találtató vetések avagy természetvények és takarmányok minden kár megtérítése követelhetése nélkül az Uradalom tulajdonaivá válnak. — És ha a Szerződéstől elesés után a 16 hold-föld 88 pengőforintnál olcsóbban kibéreltettnék, az olcsóbb kibérlésből eredő hiánya a bérlő jelen Szerződés lejártáig számítva lekötven magát e tekintetben és minden-

is jól tükrözi, hogy az uraság nem vette tudomásul az 1848. évi magyar törvényeket, hanem azoktól teljesen függetlenül, saját érdekei szerint alkalmazta a szerződéses kikötéseket. Az 1836. évi VIII. tc. hiába szól az úrbéri kötésekről, a törvényben alkalmazott rendelkezések hiába biztosítanak a jobbágságnak, a korábbi viszonyokhoz képest, előnyöket, az uraság nem vette tudomásul. A szerződéseken egyetlen egyszer sem találkozunk törvényes rendelkezésekre való hivatkozással, az uradalom teljesen *önkéntesen*, a maga érdekei szerint alakítja ki szerződési jogát. Nem változtat ezen a jobbágyfelszabadító 1848-as törvény sem; a szerződések korábbi elemei, nem egyszer feudális elemei, *megmerevednek*, a szabadságharc bukása után állandó használatot nyernek.

A mindszent-ányási uradalomban a múlt század elején még nem alakultak ki teljesen a kapitalista viszonyok; az egyre szaporodó árendás szerződések azonban mindjobban jelzik a gazdasági-társadalmi alapon végbement változásokat. Ez a fejlődés, az első árendás szerződésektől 1853-ig, eljut a *haszonbéres* szerződésekig, a kötelezettség alanyi oldalán az árendás helyébe a *kapitalista haszonbérő* lép. Ez a tény azonban nem változtat a szerződések jogi jellegén: az árendás is haszonbérő, még akkor is, ha jobbágyi állapotban van.

Az obligatio két tényezőt feltételez: az egyik az *árutermelés*, a másik pedig a *formai jogegyenlőség*. Minthogy e két tényezőnek az árendátor személye megfelel, ő is *haszonbérő*, tehát kapitalista viszonyok hordozója. Az árendás jobbágy *árutermelő*, aki még a feudális viszonyok között, feudális köttőségek mellett kapcsolódik a földesúrhoz. Ez a kapcsolat azonban jogi szempontból még akkor is *önkéntes*, ha gazdaságon kívüli kényszer viszi az árendást a földesúr földjére, hiszen a jobbágyot semmiféle erőszak *nem* parancsolja szerződés aláírására.

Az uradalom oldaláról vizsgálva a kérdést, kétségtelenül megállapítható, hogy az uraság, az új, a kapitalista viszonyokhoz való alkalmazkodásában csak addig a határig megy el, ameddig azok érdekeinek megfelelnek. Az előbb közölt formula jól mutatja, hogy az uraság a korábbi árendás szerződések

nemü vagyonát az Uradalom részére szabad választásra bármely szóbeli bíróság által legrövidebb uton per költségekkel együtt megtéríteni köteleztetik.

3. Jelen Szerződés aláírásakor tartozik a bérő óvó pénzül az Uradalom pénztárába 22 forintot pengőben befizetni. — És ez összeg ha a 2 pontban leirt nem fizetési eset az egész 3 év alatt elő nem fordul, az utolsó évi haszonbérenek a negyedébe tudatik be, addig pedig kamat nélkül az Uradalom pénztárába marad.

4. A bérő a P. T. 1104—1105—1106 5 jótékonyágairól lemond és a haszonbér elengedésének semmi szín és czim alatt helye nem leend.

5. A haszonbér utolsó esztendejében, ha az Uradalom az első pont alatti 16 hold-földet jelen bérlőnek újból ki nem bérelné, tartozik a bérő akár magának az Uradalomnak, akár új bérlőnek megengedni, ha mindjárt az utolsó évi aratás avagy kukoricza földek esetében kukoricza letörése után a 16 hold földet ugarolhassák, szánthassák és bevethessék. — És jelen bérlőnek az utolsó év utolsó napjáig ezen földön maradhatása egyedül netalán ott található takarmányainak hely engedésére értetik. Ha pedig az utolsó év utolsó napja után is ezen földön a bérlőnek bármintemű takarmányai találtattnának, azok ezen határ időn tul az Uradalom tulajdonaivá válnak.

6. Földmérői munkálatok és kijelöléseknek a bérő helyt adni tartozik.

7. Juhok és sertvések tartása e földön elkobzás büntetése alatt tilalmaztatik.

8. Jelen Szerződés két példányához szükséges bélyeg díjt a bérő fizeti, valamint ha az általa leendő fizetésekről nyugtát kívánna az ahoz szükséges bélyeg papirost magával hozni köteleztetik — Kelt Mindszenten, 1855^{ik} év Octob. 1^{én} — Faragó Imre s. k.

feudális tartalmának egyrészét átmentette az új, kapitalista hasznobérlők terhére, az uradalmi szerződési jog a feudális földjáradék egyes elemeit a kapitalista hasznobéres szerződésben megmerevítette. Ezt a megmerevedést bizonyára az uradalom *hitbizományi* jellege is elősegítette, mely szívesen vált konzervatív, feudális jogi elemek hordozójává.

Az a kérdés, hogy az árendátor telkes-e vagy zsellér, nézetünk szerint semmit sem változtat jogi helyzetén: így is, úgy is *hasznobérlő*, aki jogokat élvez és kötelezéseket teljesít. Ennek ellenére az árendás jobbágy mégsem kapitalista hasznobérlő, hanem *feudális viszonyok* között élő olyan hasznobérlő, akinek a termelőerőkhöz való viszonyát még *feudális feltételek* szabják meg. Ezek a feltételek határozzák meg társadalmi viszonyát is. A XIX. század első felében az árendás jobbágyok a jobbágyoknak olyan rétege, amely a *halódó* feudális kötöttségek mellett a kapitalizálódás útjait egyengette, függősége szerződése kötelezettségéig tartott, hogy aztán szerződése lejártával birtoknélküli *proletárrá* változzék.

A szerződések tanúsága szerint a mindszenti uradalomban azt találjuk, hogy a parasztság proletarizálódásának folyamatában 1853, vagyis az úrbéri pápens kiadása éles *határvonal*, ettől az időtől már *nem* találunk a hitbizomány területén árendásokat, helyüket elfoglalták a kapitalista hasznobérlők.

Др. Пал Мадаи

Заведующий кафедрой, доцент университета

ДОГОВОРНЫЕ ФОРМУЛЫ КРЕПОСТНЫХ АРЕНДАТОРОВ В МИНДСЕНТ—ОНЬЯШКОМ ИМЕНИИ

(Резюме)

Имение семьи маркграфа Паллавичини расположено на север от Сегеда на площади в 68.000 кадастровых хольдов. Это огромное имение в 1842 году стало неделимым родовым имуществом, вернее неделимым имением. Начало капиталистического развития имения приходится к первой половине XIX столетия; это развитие находится в тесной связи с колоннальным положением Венгрии. В это время интересом Австрии в большей мере было, чтобы из венгерской «колонии» на австрийский рынок посылалось как можно больше зерна. Положение венгерского крестьянства также определялось этой колоннальной политикой.

В миндсент-аньяшском имении под влиянием колоннальной политики сформировался характерный слой венгерского крестьянства — крепостных арендаторов, которые на определенное время заключали договор с имением для обработки или вспашки земель. Эти арендаторы вначале платили аренду только деньгами, а позднее их обременили все большими услугами.

Помещики в Венгрии не приняли к сведению законы 1848 года об отмене крепостного права, а только императорский указ от 1853 года, который признавал отмену крепостного права. Сохранившиеся договоры отражают, что после 1853 года вместо прежних договоров крепостных арендаторов вступили капиталистические арендные договоры, массы прежних крепостных арендаторов превратились в аграрный пролетариат, не имевший земли и аренды.

В отношении капиталистической аренды в имении сформировались договорные формулы, которые при неделимом характере носило и сохраняло элементы феодального права. Имение перенесло часть феодального содержания арендных договоров для обременения новых капиталистических арендаторов; во время этого процесса исчезли прежние арендаторы, которые в этой борьбе превратились в безземельный и безарендный аграрный пролетариат.

DR. PAUL MADAY

professeur adjoint muni des fonctions du titulaire de la chaire

FORMULAIRES DE BAUX CONCLUS AVEC LES SERFS AFFERMATAIRES
DANS LE DOMAINE SEIGNEURIAL DE MINDSZENT—ÁNYÁS

(Résumé)

Le domaine seigneurial des marquis de Pallavicini est situé au nord de la ville de Szeged, sur un territoire de 68 000 arpents cadastraux environ. En 1842 ce domaine immense est devenu majorat, donc une propriété inaliénable. Les débuts du développement capitaliste du domaine datent de la première moitié du XIXe siècle; ce développement est en corrélation étroite avec la condition coloniale de la Hongrie. L'intérêt primordial de l'Autriche à l'époque était d'obtenir de la «colonie» hongroise le plus possible de blé bon marché pour le marché autrichien. La condition du paysan hongrois était également déterminée par la politique coloniale.

L'influence de la politique coloniale a donné naissance, dans le domaine seigneurial de Mindszent—Ányás, à une couche spéciale des paysans hongrois, celle des serfs *affermataires*, qui signaient avec la seigneurie des contrats à temps déterminé pour la cultivation ou le défrichage des terres. Au début les affermataires payaient le bail en argent, mais à la suite furent grevés de plus en plus de faisances.

En Hongrie, les seigneurs terriens ne prirent pas connaissance de la loi de 1848 sur l'émancipation des serfs, et attendirent la patente de l'empereur d'Autriche publiée en 1853 qui confirmait l'émancipation des serfs.

Les baux qui ont été conservés indiquent qu'à partir de 1853 des baux de serfs affermataires sont remplacés par des contrats de bail capitalistes, que les masses de serfs affermataires se transforment en prolétaires agricoles sans terre et sans bail.

Des formules de contrat de bail capitaliste se fixent dans le domaine seigneurial, qui, étant donné son caractère de fidéicommiss, conserve et pétrifie des éléments juridiques féodaux. Le teneur féodale des baux affermataires a été préservée en partie par la seigneurie aux dépens des nouveaux preneurs capitalistes; tandis que les anciens affermataires disparaissaient au cours de cette lutte, pour en sortir comme prolétaires agricoles sans terre et sans bail.